

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.251-270>

УДК: 323.2:327

© Віра Бурдяк¹

СУСПІЛЬНІ КЛІВІДЖІ ТА ПОЛІКРИЗА В РЕСПУБЛІЦІ БОЛГАРІЯ

Мета статті полягає в дослідженні клівіджів та полікризи в Республіці Болгарія. Досліджено причини суспільного розшиарування, діяльність партій, які представляють різні політичні сили, перманентні виборчі кампанії, боротьбу за владу, що в сукупності спричинили сучасну полікризу в державі. Болгарія зазнає складних політичних змін, нестабільності, невизначеності. Низка тимчасових урядів, сім дотермінових парламентських виборів, президентські та місцеві вибори призвели до політизації кожної суспільної проблеми, заради здобуття перемоги на виборах. За час демократизації в країні виникли нові партії, які кардинально змінили конфігурацію партійної системи, акторів і виборців. Болгари втомилися від виборчих перегонів і знижують явку на вибори. Крім того, на політичну невизначеність впливає багато інших нагальних проблем (політична, економічна, соціальна, екологічна тощо), які в сукупності формують полікризу. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

251

Ключові слова: Республіка Болгарія, уряд, парламент, політичні партії, клівіджі, полікриза, дотермінові вибори, Європейський Союз, нестабільність.

Social Cleavages and Polycrisis in the Republic of Bulgaria

The purpose of the article is to study cleavages and polycrisis in the Republic of Bulgaria. The causes of social stratification have been investigated, the activities of parties representing different political forces, permanent elec-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0037-2173>.

tion campaigns, the struggle for power, which together caused the current political crisis in the state. Bulgaria is experiencing difficult political changes, instability, and uncertainty. A series of caretaker governments, seven early parliamentary elections, presidential and local elections have led to the politicization of every social issue, for the sake of winning the elections. During the period of democratization, new parties emerged in the country, which radically changed the configuration of the party system, actors, and voters. Bulgarians are tired of the election race and are reducing voter turnout. Besides, many other pressing issues are affecting political uncertainty (political, economic, social, environmental, etc.), which together form a polycrisis. The article uses statistical, comparative, monitoring methods, systemic and functional methodological approaches.

Keywords: *Republic of Bulgaria, government, parliament, political parties, cleavages, political crisis, early elections, European Union, instability.*

252 — **Постановка наукової проблеми.** Впродовж останніх років Республіка Болгарія (РБ) переживає складні політичні зміни, для яких характерні нестабільність, невизначеність і перманентні виборчі кампанії. Низка тимчасових урядів, сім дотермінових парламентських виборів (останні відбулися у жовтні 2024 р.), президентські та місцеві вибори призвели до політизації кожної суспільної проблеми, заради здобуття перемоги на виборах. За час демократизації в країні виникли нові партії, які кардинально впливають на конфігурацію партійної системи, акторів і моделі підтримки виборців. Болгари втомилися від виборчих перегонів. Про це свідчить зниження явки виборців. Крім того, на політичну невизначеність впливає багато інших нагальних проблем: економічний спад і повільне відновлення після пандемії, в поєднанні з відсутністю політичного консенсусу щодо економічних пріоритетів; геостратегічні проблеми пов'язані з війною в Україні та загостренням конфлікту на Близькому Сході, війною в Ізраїлі, Газі, Лівані і Сирії; посилення розбіжностей між політичними акторами і виборцями, викликаних давнім проросійським / антиросійським суспільним розколом; зростання націоналістичних настроїв, спричинене погіршенням відносин із росією та Північною Македонією. Разом взяті проблеми і клівіджі сформували полікризу в РБ. Причини появи криз та їх перебіг у кожній країні мають власну специфіку, але попри різні «сценарії», всі вони негативно впливають на розвиток суспільства, погіршують становище громадян.

Мета статті полягає у дослідженні клівіджів суспільства та полікризи в РБ. Для досягнення означеної мети визначено наступні дослідницькі завдання: дослідити суспільні розколи, з'ясувати діяльність партій, які представляють різні політичні сили та виборчі кампанії, що передували сучасній полікризі в Болгарії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи дані процеси, слід опиратися на Конституцію Республіки Болгарія (Конституція), яка визначила загальні правові засади виборчого процесу, Закон «Про вибори народних представників» (Закон за избори), який вказав на умови і порядок обрання народних депутатів, та Закон «Про політичні партії» (Закон за политическите партии) (порядок утворення, правовий статус, мету і завдання, принципи внутрішньої організації, механізми та процедури участі у виборах).

Політична ситуація в РБ викликає інтерес у багатьох науковців і журналістів. Актуальність проблеми диктує різноманітність і ступінь деталізації різних подій. У статті досліджено широкий масив джерел, які відтворюють різні аспекти проблеми. Болгарські автори В. Атанасов, К. Бончева, А. Дайнов, А. Детев, Е. Кристев, М. Колева, С. Костадінова, О. Мінчев, Н. Радулов пишуть про політичні зміни в РБ, виборчий процес, суспільні розмежування тощо. Українці також аналізують політичні зміни в РБ, серед них: А. Гацак, Н. Лотоцька, В. Мартинюк, В. Пиріг, А. Шепелева, Б. Цуприк. Тривалий час досліджують специфіку політичних процесів у Болгарії В. Бурдяк, М. Мілова, І. Осадца, Р. Клим. Втім, політичний процес РБ у ракурсі предмету статті, ще не став об'єктом значної уваги.

253

Виклад основного матеріалу. Впродовж років демократизації, починаючи з 1989 р., у Болгарії діє реальна багатопартійність. У 90-х рр. ХХ ст. тут створили понад 200 політичних партій, у ХХІ ст. їх було вже є 250. Окреслюючи мету їх діяльності, зважимо на певні обставини і передумови, що мали великий вплив на трансформацію й ідеологічний плюралізм. Адже організаційно-функціональні засади плюралізму, партійної системи вимагають певних кореляцій між станом, перспективами розвитку і типом домінуючих у політичній системі РБ відносин.

Тривале правління Болгарської комуністичної партії (БКП діяла в 1948-1989 рр.) завершилося усуненням від влади її лідера Т. Живкова в листопаді 1989 р. Відтак, у країні було три етапи демонтажу монополії на владу. Перший – лібералізація режиму (10.11.1989 – 13.01.1990),

коли БКП не змогла зупинити утворення нових політичних партій та організацій, що відкинули її монополію і почали демократизацію країни. Другий етап (18.01 – 10.06.1990) – формальна демократизація політичної системи. У цей час представники різних політсил творили нову Конституцію, вилучили статтю про керівну роль БКП, і започаткували багатопартійність. Демократизації політичної системи сприяв «Круглий стіл», який діяв (з 3.01. до 15.05.1990) за участі двох опозиційних партій – БКП і Союзу демократичних сил (СДС – нова антикомуністична коаліція з 17 партій). Рішення «Круглого стола» сприяли створенню нових законів і Конституції, відмову БКП від політичної монополії і контролю. Досягнуті тут домовленості (Закони «Про вибори до Великих Народних Зборів», «Про політичні партії» тощо) створили правову основу для демократичної політичної системи Болгарії з політичним плюралізмом (Кр'ягла маса).

254

—

На третьому етапі (01.06.1990 – 12.07.1991) болгари подолали формальні і фактичні підстави існування партійної монополії. Вибори до Великих Народних Зборів (червень 1990 р.) сприяли прийняттю нової Конституції. Із 40 партій, що брали участь у виборах, більшість місць (54%) отримала Болгарська соціалістична партія (БСП колишня БКП), у коаліції з партнерами. СДС став другою політичною силою (36% голосів). Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), партнер БКП з часів соціалізму, посів третє місце. А політична партія, що представляла інтереси етнічних турків Болгарії – Рух за права і свободи (РПС) – четверте. Тож, процес формування багатопартійності йшов при збереженні сильних позицій і впливу БКП. Демократизація БКП – БСП суттєво впливала на плюралізм у Болгарії. «Процеси, що відбувалися в БКП – БСП, особливо на початковому етапі, – писав політолог Г. Карасимеонов, – зумовили еволюцію партійного плюралізму, в тому числі опозиції. Мирний перехід до демократії дозволив уникнути громадянської війни, хоч і зумовив тривалий вплив БКП–БСП на політичний процес. У порівнянні з іншими країнами ЦСЄ, повільні зміни в Болгарії зберігають впродовж всього періоду демократизації «асинхронний плюралізм на користь БКП–БСП» (Карасимеонов).

Нова Конституція Республіки Болгарія (12 липня 1991) визнала принцип плюралізму, скасувала монополію і право однієї партії займати всі посади в державі, заборонила насильницьке захоплення державної влади будь-якої партії.

Перші вільні демократичні вибори за новою Конституцією, пройшли 13 жовтня 1991 р., разом з виборами місцевої влади. Вони були виняткові, адже вирішували питання про владу і співвідношення політсил у центрі та на місцях. Виборча кампанія, в умовах гострої боротьби між БСП та СДС, привела до «історичної зміни у співвідношенні сил». СДС переміг, отримавши 34,36% голосів і 110 мандатів (з 240 депутатських місць), БСП отримала 33,14% голосів і 106 мандатів; РПС – 7,55% і 24 мандати. Результати виборів показали, що партії орієнтовані на «центр» партійна системи не мали серйозної підтримки електорату; виявили гостру боротьбу між БСП і СДС, які отримали майже рівну кількість голосів виборців; територіальні переваги партій: виборці СДС – переважно мешканці великих міст, а прихильники БСП – жителі малих міст, сіл.

У 1989 р. Болгарія мала «виключно лабільне, економічне, політичне і духовне середовище, що радикально трансформувалося» (Карасимеонов). Умови формування партій РБ відрізнялися від умов у країнах розвиненої демократії. Тут був перерваний зв'язок з політичною традицією, яка існувала до 1934 р., коли в країні з'явилися зародки партійного плюралізму. З 1947 р. у Болгарії не було демократії та громадянських свобод. Економічна монополія створила специфічну соціальну структуру. Ідеологічна монополія деформувала суспільну свідомість і можливість утвердження цінностей демократії, а т.зв. цінності соціалізму спричинили суспільне розшарування. Сформована після 1989 р. партійна система була продуктом суспільства (яке демократизувалося), тому стала активним фактором, що впливав на хід і напрями трансформації.

Аналіз змін у РБ свідчить про певні суспільні клівіджі (розшарування), з конфліктним потенціалом, та їх вплив на форму і суть партійної системи. Відомий методологічний підхід С. Липсета і С. Рокана (Lipset) допомагає визначити типологію клівіджів, звичних для держав перехідного періоду, з ситуацією схожою з Болгарією після 1989 р., і характерні для них історичні клівіджі. Це визначало партійну конфігурацію в Болгарії до 1944 р., що мала гострі класові клівіджі (робітники/капіталісти); релігійні клівіджі (православні, мусульмани, іудеї, католики); національно-етнічні клівіджі, протиріччя центру/периферії (міста/ села) тощо. Деякі країни ЦСЄ формували «автентичні» партії з історичними традиціями. Але в історичних партіях РБ ці традиції були слабкі і знищені соціалізмом. Відновлені

в 90-х рр. Демократична партія, БСДРП та БЗНС, суттєво не вплинули на зміни, а їх минула ідентичність злилася з образом засновників СДС. Спроба даних партій самостійно йти на вибори, поза СДС – не вдалася. Електорат майже не голосував за них і партії відійшли на маргінес (Карасимеонов). Єдина історична партія, що зберегла вплив, але змінила сутність – БКП /БСП, яка зайняла соціал-демократичний простір.

256 — На нову партійну систему РБ мало вплинули і релігійні та національно-етнічні клівіджі. Натомість, визначальним став вплив нового типу клівіджу, що виявився при переході – ідеологічного/ ціннісного. Розмежування (комунізм/ антикомунізм) створили червоні лінії поділу, по яких йшли партійні розбіжності, що вели до конфронтації. Цей клівідж увібрав усі суперечності двох політичних блоків (БСП і СДС) щодо оцінки колишнього режиму, долі екс-комуністичних лідерів, перебігу темпів і суті змін, характеру конституційного устрою Болгарії, способу формування влади (революційного/ еволюційного), геополітичної орієнтації. Тривалість дії клівіджу і прояви його в гострій формі зумовила гегемонія БКП і повільні процеси її трансформації в перші роки змін, що посилювало радикалізацію її головного опонента – СДС (Генов).

Етнічний клівідж зумовив появу партії РПС. Гострі етнічні проблемами виникли в Болгарії у 80-х рр. через асиміляційну політику БКП щодо турецької меншини. Приводом для появи етнічної партії став захист прав турків Болгарії, відновлення їх громадянських і політичних свобод. СДС підтримав РПС як союзника в антикомуністичній боротьбі. Втім, цей етнічний клівідж не став джерелом етнічного протистояння завдяки гнучкій політиці БСП (Четв'єрта). РПС інтегрувався в партійну систему як третя партія, невелика, але здатна балансувати між двома блоками, впливати на управління РБ, підтримуючи одну з партій. Зміцненню партійної конфігурації сприяла й виборча система з 4% бар'єром, яка обмежувала можливість існування дрібних партій (Герджиков).

До кінця століття два вказані клівіджі вичерпали себе. Проведені в РБ чіткі демократичні реформи зумовили незворотність переходу до політичної системи демократії, ринкової економіки, зовнішньополітичної орієнтації на НАТО й ЄС. І в 2004 р. РБ прийняли в НАТО, а в 2007 р. вона стала повноправним членом ЄС. Суспільство досягнуло певного консенсусу щодо базових цінностей нової економічної і

політичної систем. Більш цивілізованими стали взаємини провідних партій – СДС, БСП і РПС. Але двополюсна модель партійної системи була нестабільною і нестійкою. РПС сприяла частій зміні пропорцій між основними партіями, впливала на формування уряду. Хоча конфронтаційність політичних акторів РБ, яка тривала впродовж всіх років трансформації, дещо спала, але її негативний вплив на діяльність політичних партій і тих, що перебувають в опозиції, і тих, що при владі – все ще відчутний (Карасимеонов).

Партії, виборча і партійна системи, переводячи різні форми плюралізму в громадянському суспільстві у сферу владних відносин, формують єдиний механізм отримання влади. Без них неможлива сучасна демократія. Основні партії в їх взаємодії, боротьбі і ротації при владі розглядаються як єдина партійна система, підсистема політичної системи, що визначає її дієвість.

У наступні роки в РБ сформувалася партійна система, як у консolidованих демократіях, з новою конфігурацією партій і новим типом взаємин. Утвердження такої системи відображало процеси розширення суспільства, що формувало усвідомлені політичні інтереси і поведінку, політичні орієнтації й ідентифікацію з певною партією. Формування такого типу партійної системи – наслідок цілеспрямованої нормотворчої діяльності політичної еліти, її впливу на політичний процес і партійну діяльність. Поведінка і культура нової політичної еліти мала особливе значення при соціальних змінах. Ці фактори – визначальні для становлення і розвитку партійної системи, діяли на початку ХХІ ст. у РБ і сприяли формуванню нової партійної системи.

Так, у 2014 р. лідери трьох парламентських партій: «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ), БСП, РПС і непарламентської «Болгарія без цензури» домовилися про проведення позачергових виборів до Народних Зборів (Bulgaria's 42nd Parliament). Вкажемо, що партію ГЕРБ створив у 2006 р. мер Софії Бойко Борисов. Партія швидко вийшла на перші позиції, бере участь у всіх виборчих кампаніях і набирає майже 1/4 частину голосів болгар.

Коаліційний чинний уряд РБ, який очолював у той час прем'єр-міністр П. Орешарський, був сформований з депутатів БСП і РПС, що пройшли до парламенту після позачергових виборів у травні 2013 р. Майже відразу уряд спровокував кризу. Болгари протестували проти прем'єра, вказуючи на його ймовірні зв'язки з олігархами.

Президент Р. Плевнелієв, після консультацій з лідерами різних партій, заявив, що сформувати новий уряд діючий парламент не може і призначив дату нових виборів на 5 жовтня 2014 р. (Білик).

У виборах брали участь сім коаліцій і 18 партій (ЦИК: 39,20%), яких виборці підтримали наступним чином: ГЕРБ отримала – 32,67%, БСП/Ліва Болгарія – 15,40%, РПС – 14,84%, Реформаторський блок – 8,89%, Національний фронт за порятунок Болгарії (коаліція Патріотичний фронт) – 7,28%, «Болгарія без цензури» – 5,69%, «Атака» – 4,52%, Альтернатива за болгарське відродження – 4,15% (Избори за народни). Прем'єр-міністром вдруге став Б. Борисов, очоливши з 7 листопада 2014 р. коаліційний уряд правих політичних сил.

А в листопаді 2016 р. у РБ пройшли чергові вибори президента. Партії вважали, що ці вибори скоригують баланс сил у парламенті, але цього не сталося. З 2014 р. влада РБ була в руках ГЕРБ (прем'єр – Борисов, а президент висуванець ГЕРБ – Плевнелієв). ГЕРБ тривало управляла РБ в коаліції з екс-правими силами СДС (лідер Костов). Іноді їм допомагала радикальна «Атака» (лідер В. Сідеров). Інші партії були в опозиції. ГЕРБ вперше перемогла на виборах 2009 р. і до 2016 р. керувала РБ (Граждани). Єдиним серйозним суперником ГЕРБ можна вважати стихійне невдоволення громадян-мітингарів у багатьох містах держави. Але лідер ГЕРБ створив таку стратегію і тактику, при якій жодна з партій РБ не могла серйозно претендувати на роль опозиції. ЗМІ писали, що кожний політичний рух представляли дві сили у парламенті (Симеонов). Право-ліберальний спектр крім ГЕРБ представляв Реформаторський блок. З партій націоналістичного спектру у парламенті була «Атака» й її опонент – Патріотичний фронт. БСП і партія «Альтернатива – болгарське відродження» (АБВ) представляли ліві сили. РПС теж розколовся і на виборах 2017 р. боролися вже дві турецькі партії: РПС і «Демократи за відповідальність, свободу і толерантність» (ДВСТ).

Отже, у кожній парламентській партії був конкурент, що претендував на той же електорат (крім ГЕРБ, виборці якої голосують швидше за особистість лідера Борисова, ніж за програму чи ідеологію). Головна ж опозиційна сила, яка традиційно оскаржувала першість ГЕРБ – БСП, на думку Г. Пирванова, була в опозиції не до влади, а до основного конкурента з лівого флангу – АБВ. Потенційний суперник ГЕРБ у боротьбі за правий електорат, Реформаторський блок, вписався у роль його молодшого партнера і покійно сприймав відставки

своїх міністрів, яких Борисов передбачливо призначав на проблемні міністерства (Георгиев). Інші партії (РПС, Патріотичний фронт і «Атака») боролися між собою, і не стільки критикували ГЕРБ, як шукали її підтримки.

Зрештою, склалася досить ефективна для керівництва партії система, в якій лідер ГЕРБ тримав під контролем усіх потенційних конкурентів. Ослаблені суперники і не оскаржували його права, тримаючись за місце у системі, яку створив Борисов. Болгари на початку 2016 р. вважали, що така система відносин допоможе ГЕРБ без труднощів провести свого кандидата на посаду президента. Втім, президентські вибори спростували ці прогнози. Головні претенденти на виборах президента: кандидат від ГЕРБ Ц. Цачева (Антова) (спікер Народних Зборів РБ – перша жінка в історії Болгарії (Борисов)); і кандидат від БСП Р. Радев – військовий, екс-очільник військово-повітряних сил РБ (БСП вече).

Борисов ще до виборів заявив, що в разі поразки Цачевої розпустить парламент. Він вирішив «зробити» з виборів референдум щодо оцінки політики ГЕРБ, пов'язавши його результати з майбутньою долею чинного уряду і парламенту. Відомо, що політики часто пов'язують майбутнє уряду з виборами/ референдумами, щоб забезпечити потрібний результат. Але симбіоз майбутньої долі політика і результатів виборів – зброя двосічна. Важко передбачити чи виборці (не) підтримають чинну владу. А поразка уряду тягне відставку, як це було у Великобританії з Д. Кемероном (Девід Кемерон) і з М. Ренці в Італії (Італія). Результати голосування змусили обох прем'єрів піти з політики.

Прем'єр Борисов теж пов'язав долю уряду з результатами виборів президента, але також невтішно. Відразу ж після виборів, 14 листопада, Б. Борисов подав у відставку, дотримуючись свого слова. Депутати парламенту її прийняли, проголосувавши «за» – 218 голосів і 0 – «проти» (Bulgarian MPs). Тож перед РБ постала потреба проведення нових виборів. Дотермінові вибори до парламенту в 2017 р. відбулися в березні з ініціативи Борисова, коли він визнав поразку свого кандидата на президентських виборах ознакою втрати довіри до нього з боку виборців, а без цього, як він казав, працювати не може (Георганов).

Теми, пов'язані з кожними виборами, надто активно обговорювали в ЗМІ. Правляча ГЕРБ переоцінила свій ресурс, висунувши кан-

дидатом у президенти особистість без харизми, втім, лояльну і керовану. Це дратувало суспільство: виборців ніби й не запитували, а президента призначали, як звичайного чиновника. Опозиція зуміла врахувати протестні суспільні настрої і висунула цілком протилежного Цачевій кандидата – Радева. Йому закидали «особливі зв'язки з Кремлем», адже БСП – проросійська партія. Але він це заперечив, заявив, що є першим у РБ, хто здобув військову освіту в США. У II турі Радев переміг з 59,37% голосів виборців, і став президентом (Результати от избори за президент). Радев – генерал, льотчик-ас, безпартійний, не причетний до проблем РБ останніх років, респектабельний, освічений і інтелігентний. Його підтримали майже всі партії, а Ц. Цачева не зуміла мобілізувати навіть власний електорат.

260

— До виборів визнаним гаслом політики РБ були «євроатлантичні цінності», широкий спектр геополітичних і побутових понять. Але виборча кампанія виявила глибокі зміни політичної риторики, нову парадигму, з орієнтиром на «національні інтереси». Так, майбутній президент Радев здивував болгар заявами, що визнає возз'єднання Криму з росією, бо заперечення цього факту ніяк не захищає інтереси болгар. Ставлення ж до ЄС і НАТО він інтерпретував тим, що з ідеологічного принципу воно трансформувалося в інструмент захисту національних інтересів і держава зацікавлена в активній участі в цих інститутах (Маркет линкс). Цікаво, що з семи провідних кандидатів у президенти схожі ідеї висловлювали, крім Радева, ще п'ятеро кандидатів, в т.ч. кандидатка від ГЕРБ, які позиціонувалися прагматиками, захисниками національних інтересів.

Вважаємо, що успіх Радева показав масштаби суспільної потреби в заміні політичної еліти і підірвав імідж ГЕРБ. Команда Борисова намагалася очолити протестний електорат, підтримала введення мажоритарної виборчої системи, щоб забезпечити ГЕРБ місце в авангарді політичних змін. Перемога Радева, хоча формально безпартійного, посилила позиції лівих партій, знівельовані корупційними скандалами і відсутністю надійних лідерів. БСП обрала нову риторику і підтримала мажоритарну систему, але ці зміни не допомогли лівим реформуватися, відповідаючи на запити болгар щодо суспільних змін (Час на).

Пандемія COVID-19 відкинула РБ у політичний хаос і економічну кризу. І нині РБ бореться з цією кризою, за ефективну реалізацію коштів Єврофонду, відновлення та стійкість. Від липня 2020 р. йдуть

антиурядові та проти олігархів протести, що контролюють державні установи. У 2024 р. страйкарі висували ті ж звинувачення у маніпулюванні й підкупах виборців, які звучали на акціях 2020 р. і спричинили низку дотермінових парламентських виборів та появу нових політичних сил. З квітня 2021 р. до жовтня 2024 р. у РБ відбулося сім виборів до парламенту і діяли два нетривалих уряди. Після жовтневих виборів понад два місяці йшли переговори і зрештою 15 січня 2025 р. болгарські законодавці проголосували за нового прем'єра й уряд, який очолив Р. Желязков (Боярчук). Тимчасові уряди, які призначав президент Радев, стали нормою, адже часто після виборів депутати не могли домовитися про алгоритм уряду. Так, дострокові вибори були в квітні, липні, листопаді 2021 р., жовтні 2022 р., квітні 2023 р., червні і жовтні 2024 р. Провідні партії дещо змінилися в порівнянні з минулим. Хоча ГЕРБ і здобувала найбільшу кількість голосів на виборах у жовтні 2022 р., квітні 2023 р., червні і жовтні 2024 р., але з 2017 р. втратила понад 0,5 млн голосів. Частка голосів виборців і за лівоцентристську БСП зменшилася до 7% у червні та 7,5% у жовтні 2024 р. у порівнянні з 28% у 2017 р.

261

У жовтні 2024 р. на виборах до парламенту боролися 19 партій, дев'ять партійних коаліцій та один незалежний кандидат. Проїшли до парламенту вісім партій: ГЕРБ – 26,38% голосів; партія «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (ПП-ДБ) экс-прем'єра Петкова – 14,20%; націоналістична партія євроскептиків «Відродження» – 13,35%; «РПС – Нові починання» – 11,54%, БСП – 7,56%; «Альянс за права і свободи» – 7,48%; «Є такий народ» (ІТН) – 6,77%, МЕС («Мораль, єдність, честь») – 4,59% голосів. За даними ЦВК явка виборців була 38,94%, тобто зросла на 4% проти виборів у червні (Болгарії оголосили).

З наведених даних ЦВК видно, що участь у виборах брали нові партії, які зуміли подолати 4% бар'єр і пройшли до парламенту: «Продовжуємо зміни» (ПП – антикорупційна проєвропейська партія) та «Відродження» (націоналістична проросійська партія). За 2017-2024 рр. в РБ з'явилося й зникло багато нових партій. Деякі з них швидко здобули успіх, зокрема популістська партія відомого фолк-поп-співака і шоумена ТБ Славі Трифонова «Є такий народ» (ІТН). Партія виграла дострокові вибори у липні 2021 р., набравши 24% голосів, але її лідер не зміг створити уряд і використати успіх. Інша партія «Вставай! Мафія, геть!», яку очолила экс-омбудсмен

М. Манолова діяла в парламенті у квітні та липні 2021 р., а потім розпалася. Правоцентристські демократи об'єдналися у нову коаліцію «Демократична Болгарія» (ДБ) у складі партій: «Демократи за сильну Болгарію» (ДСБ), «Так, Болгарія» та нової націоналістичної формації «Велич», яка зуміла здобути 4,65% у червні, а в жовтні того ж 2024 р. до парламенту не пройшла.

262

Слід вказати, що в РБ цих років діяли два нетривалих уряди. Після виборів у листопаді 2021 р. прем'єр Петков (лідер ПП, що набрала 25,67%) сформував коаліційний уряд з партій-переможців виборів: ПП і трьох партнерів по коаліції – БСП, ІТН та ДБ. Уряд діяв з грудня 2021 р. до червня 2022 р., коли отримав вотум недовіри з ініціативи ГЕРБ, після того як ІТН саботувала уряд і відкликала своїх членів з міністерських посад. «Коли БСП виступила проти надання зброї Україні, – пише Б. Цуприк, – Петков організував постачання важливої військової допомоги через треті країни, не розкриваючи подробиць партнерам. Це спричинило гострий опір зі сторони БСП та євроскептиків. Попри вагому підтримку серед молоді й освічених громадян, коаліція розпалася після вотуму недовіри 2022 р., що знову кинуло Болгарію в хаос політичної невизначеності» (Цуприк). Уряд Петкова виконав важливе завдання – надавав допомогу Україні у війні з рф ще з лютого 2022 р. (болгари ремонтували українську зброю); у серпні зупинив видачу віз туристам і власникам нерухомості з рф; видворив 70 дипломатичних працівників рф через підозри в шпигунстві; відмовився платити за газ у рублях, як домагався кремль, і припинив постачання газу в РБ, а до цього 90% поставок газу надходило від «газпрому». Болгари припускають, що саме відмова від газу з рф спричинила відставку уряду Петкова (Прем'єр Болгарії).

Ставлення болгар до російсько-української війни неоднозначне. Майже третина громадян, на думку експертів, підтримує проросійські погляди, не вважає рф ворожою державою, вірить активній пропаганді рф та партіям на зразок «Відродження» чи БСП, яка займає схожі позиції. Так, її лідерка К. Нінова заявила, що військова допомога Україні «буде доставлена через її труп».

Соціологічне дослідження, проведене у квітні 2022 р. міжнародною групою досліджень даних і аналітики YouGov виявило, що 44% болгар вірили, що не рф, а НАТО відповідальне за війну в Україні. Це найбільший показник серед 16 країн Європи і Великої Брита-

нії. Лише 23% болгар вважали, що рф відповідальна за війну проти України, в порівнянні з 85% фінів і 80% шведів, які покладають відповідальність за війну на рф. Втім, поступово в суспільній думці РБ відбуваються певні зрушення. Якщо в 2021 р. 45% болгар розглядали рф як стратегічного партнера, то в березні 2022 р. – лише 30%. Частка респондентів, яка позитивно ставилася до Путіна, впала з 70 до 29% (Ворожко, вересень, 2022).

Водночас в ідеологічно розколотому суспільстві прем'єр Петков змушений був забезпечувати певний баланс між схильністю країни до цінностей ЄС і тиском проросійських груп. Уряд чітко дотримувався запроваджених ЄС санкцій щодо рф, але не вистояв проти опозиції, яка постійно критикувала його дії і в Народних Зборах, і поза ними, здебільшого з подачі рф (Прем'єр Болгарії).

Другий уряд вдалося сформувати після квітневих 2023 р. виборів. ГЕРБ посіла перше місце (26,5% голосів і 69 місць), на другому місці був альянс ПП і ДБ (24,6% голосів і 64 місця). ГЕРБ прагнула сформувати коаліційний уряд з ПП–ДБ. Після кількох раундів складних переговорів і другого мандату президента Радева, партії домовилися про технократичний уряд із ротаційним прем'єр-міністром. Попри сильний антагонізм і конкуренцію між цими блоками, ГЕРБ і ПП–ДБ визнали, що більшу загрозу створить зростання підтримки виборцями «Відродження» і проросійських настроїв у країні. Тож, парламент затвердили уряд, який очолив Никола Денков з ПП–ДБ (У Болгарії). Через дев'ять місяців його мала змінити віце-прем'єр-міністр і міністр закордонних справ та экс-єврокомісар Марія Габріель з ГЕРБ. Втім, через політичні суперечки і взаємні звинувачення ротація не відбулася. У березні 2023 р. уряд розпався, і в червні 2024 р. пройшли одночасні вибори до Європейського парламенту та дострокові вибори Народних Зборів. Але змін не відбулося і в жовтні 2024 р. болгари знову йшли на нові дострокові вибори до парламенту.

За результатами дотермінових жовтневих виборів 2024 р. в РБ створено новий коаліційний уряд, який очолив представник ГЕРБ Росен Желязков. Презентуючи у парламенті новий уряд, 56-річний прем'єр-міністр, юрист за освітою, заявив, що різні партії досягли коаліційної угоди «у складний, динамічний і напружений період, відклавши в сторону ідеологічні та політичні розбіжності. Країна вже тривалий час перебуває в політичній кризі, кризі довіри». Желязков також пообіцяв подолати кризу (Боярчук).

Висновки. Здійснений аналіз політичної ситуації в Болгарії вказує на те, що політичний клас і суспільство далекі від досягнення єдності, подолання нестабільності та невизначеності. Наявні клівіджі і полікриза, попри перманентні парламентські вибори, не подолані. Полікриза має багато складових, в тому числі і політичну кризу. Дopusкаємо, що їх можна розглядати, як певну форму політичного процесу, переломний момент у розвитку політичної системи РБ, але, якщо вона триває роки, то це доволі відчутно дестабілізує відносини між її політичними інститутами. Так, парламентська криза, як показує досвід Болгарії, різко загострює протиріччя, взаємозв'язки і взаємодію між політичними інститутами, організаціями, окремими акторами у сфері політики, дії яких спрямовані на завоювання, розподіл, перерозподіл, утримання та використання влади. Дослідження цих рис політичної (і парламентської) кризи виявило, що більшість з них сповна проявилися в Республіці Болгарія у 2020-2024 рр., коли болгари переживали негативний досвід тривалої політичної нестабільності.

264

У Болгарії панує втома від виборів, діяльності політичних партій і політиків. Хоча участь у виборах беруть і нові партії, але перемагають зазвичай одні і ті ж (наприклад, ГЕРБ чи БСП). Попри протестні мітинги, проти діючих прем'єр-міністрів та їх урядів, на які впродовж останніх років виходить все більше болгар, на наступних позачергових виборах вони знову віддають свої голоси за тих же політиків. Зрозуміло, що так ситуацію важко змінити.

Отже, лише цілеспрямовані, конкретні, рішучі та виважені зусилля політиків і суспільства можуть дати видимий результат у подоланні полікризи та клівіджів в Болгарії. Політикам Болгарії важливо спільно виробити концепцію суспільного договору для ослаблення всіх видів криз, водночас спрямовану на подолання клівіджів, суспільного розшарування, досягнення толерантності, терпимості, певної визначеності та стабільності серед мешканців країни.

Джерела та література:

1. Антова, Д. (2016). Цецка Цачева, вече официално, кандидатът на ГЕРБ за президент. News.bg. 2 октябрия, 2016. URL: <https://news.bg/politics/tsetska-tsacheva-veche-ofitsialno-kandidatat-na-gerb-za-prezident.html>

2. Білик, Д. (2014). Парламент Болгарії розпущено. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%/a-17745489>
3. У Болгарії оголосили остаточні результати сьомих за три роки парламентських виборів (2024). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/392_1020-u-bolgarii-ogolosili-ostatocni-rezultati-somih-zatri-roki-parlamentskih-vibo_riv.html/
4. Борисов обяви офіційно Цецка Цачева за кандидат-президент на ГЕРБ: Націята има нужда и от майка (допълнена) (2016). Дневник.bg., 2 окт. URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/10/02/2836326_borisov_obiavi_oficialno_cecka_cacheva_zal/
5. Боярчук, Т. (2025). У Болгарії призначили нового прем'єр-міністра та уряд. Новим главою уряду Болгарії став Росен Желязков. URL: https://lb.ua/world/2025/01/16/655560_bolgarii_priznachili_novogo.html
6. Ворожко, Т. (вересень, 2022). Як Болгарія допомагає українцям. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-v-ukrajini-yaka-programa-dopomogi-ukrajincyam-prasuyue-v-bolgariji-ostanni-novini-50267293.html>
7. Ворожко, Т. (серпень, 2022). Обережно, але непохитно. Якою насправді є підтримка Болгарії України? URL: <https://www.holosameryky.com/a/bulgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>
8. Генев, Н. Рискове на прехода (1994). Софія: Національно и регионально развитие. 234 с.
9. Георганов, А. (2017). Вибори без переможців. Чому Болгарія не скористалася шансом на оновлення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/30/7063788/>
10. Георгиев, В. (2014). Заявка за програмиран провал. URL: <http://pogled.info/avtorski/Valentin-Georgiev/zayavka-za-pogramiran-proval.59572>
11. Герджиков, С. (1998). Хаос и ред след комунизма. Софія: Екстрем. 516 с.
12. Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ). URL: http://www.gerb.bg/bg/news/spisyk-stanovishta_i_pozicii-3.html
13. Девід Кемерон: прем'єр, який вивів Британію з ЄС (2016). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160629_cameron_story_yg

14. Закон за избори. София: Нова звезда, 2001. 47 с.

15. Закон за политическите партии. Държавен вестник. 1990. 13 април.

16. Избори за народни представители 2014. URL: <https://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

17. Италия: Маттео Ренци подав у відставку з посади прем'єра (2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28162282.html>

18. Калфин, И. (2016). БСП вече не иска коалиция с АБВ за президентските избори. URL: <https://www.mediapool.bg/bsp-veche-ne-iska-koalitsiya-s-abv-za-prezidentskite-izbori-news253250.html>

19. Карасимеонов, Г. (2003). Новата партийна система в България. София: Издателство ГорексПрес. 222 с.

20. Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. София: Нова звезда, 2002. 40 с.

21. Кръгла маса: Стенографически протоколи 3 януари – 15 май 1990. София: Фондация Д-р Желю Желев, 1990. 716 с.

266

— 22. «Маркет линкс»: Цецка Цачева и генерал Румен Радев отиват на тежък балотаж». БТВ Новините. Sofia News Agency (2016). URL: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/market-links-cecka-cacheva-i-gen-rumen-radev-otivat-na-tezhak-balotazh.html>

23. Прем'єр Болгарії звинуватив Росію та мафію у падінні його уряду (2022). Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141858/>

24. Резултати от избори за президент и вице-президент на републиката 2016 (II тур). ЦИК на Република България. URL: <https://www.cik.bg/>

25. Резултати от избори за народни представители 05.10.2014 г. за страната. URL: <http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

26. Симеонов, П. (2017). ГЕРБ и Обединените патриоти по-скоро имат условия в 44-ото Народно събрание да изпълнят заявените политики. URL: <http://www.focus-news.net/opinion/2017/04/18/42635/parvan-simeonov-politolog-gerb-i-obedinenite-patrioti-po-skoro-imat-usloviya-v-44-oto-narodno-sabranie-da-izpalnyat-za-yavenite-politiki.html>

27. У Болгарії затвердили ротаційний уряд на наступні дев'ять місяців (2023). Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/6/7163156/>

28. ЦИК: 39,20% е общата избирателна активност в страната. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110348/http://bnt.bg/news/prouchvaniya/tsik-39-20-e-obshtata-izbiratelna-aktivnost-v-stranata-kam-17-chasa>

29. Цуприк, Б. (2024). Політична криза в Болгарії: сім раундів позачергових виборів. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-pozacherho-vykh-vyboriv/>

30. Час на політичні зміни в Болгарії (2017). URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%>

31. Четвърта (2000). Национална конференция на Движението за права и свободи. София, 112 с.

32. Шварц, Д. (2025). У Болгарії парламент затвердив склад коаліційного уряду. URL: <https://www.dw.com/uk/u-bolharii-parlament-zatverdiv-sklad-koalicij-nogo-uradu/a-71307740>

33. Bulgarian MPs Accept PM Borisov's Resignation (2016). URL: <https://www.novinite.com/articles/177462/Bulgarian+MPs+Accept+PM+Borisov%27s+Resignation>

267

34. Bulgarian PM Borisov tenders his government resignation (2016). Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/bulgarian-pm-borisov-tenders-his-government-resignation-idUSL8N1DF29T/>

35. Bulgaria's 42nd Parliament Dissolved, Elections on October 5. Reuters. (2014). URL: <https://www.novinite.com/articles/162542/Bulgaria%27s+42nd+Parliament+Dissolved%2C+Elections+on+October+5> 35

36. Lipset S. et al. (1993). A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. International Social Science Journal. Vol. 45. № 136. P. 155-176

References:

1. Antova, D. (2016). Tsetska Tsacheva, veche ofytsyalno, kandydatът на HERB за prezident. News.bg. 2 oktiabria, 2016. URL: <https://news.bg/politics/tsetska-tsacheva-veche-ofitsialno-kandidatat-na-gerb-za-prezident.html>

2. Bilyk, D. (2014). Parlament Bolharii rozpushcheno. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%/a-17745489>

3. U Bolharii oholosly ostatochni rezultaty somykh za try roky parlamentskykh vyboriv (2024). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

world/3921020-u-bolgarii-ogolosili-ostatocni-rezultati-somih-za-tri-roki-parlamentskih-viboriv.html

4. Borysov obiavy ofytsyalno Tsetska Tsacheva za kandydat-prezydent na HERB: Natsyiata yma nuzhda y ot maika (дорълнена) (2016). Dnevnyk.bg. 2016, 2 окт. URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/10/02/2836326_borisov_obiavi_oficialno_cecka_cacheva_za/

5. Boiarchuk, T. (2025). U Bolharii pryznachyly novoho premier-ministra ta uriad. Novym hlavoiu uriadu Bolharii stav Rosen Zheliazkov. URL: https://lb.ua/world/2025/01/16/655560_bolgarii_priznachili_novogo.html

6. Vorozhko, T. (veresen, 2022). Yak Bolhariaia dopomahaie ukraintsiam. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-v-ukrajini-yaka-programa-dopomogi-ukrajincyam-pracyuye-v-bolgariji-ostanni-novini-50267293.html>

268 — 7. Vorozhko, T. (serpen, 2022). Oberezhno, ale nepokhytno. Yakoiu naspravdi ye pidtrymka Bolharii Ukrainy? URL: <https://www.holosameryky.com/a/bulgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>

8. Henov, N. Ryskove na prekhoda (1994). Sofyia: Natsyonalno y rehyonalno razvytye. 234 s.

9. Heorhanov, A. (2017). Vybory bez peremozhstv. Chomu Bolhariaia ne skorystalasia shansom na onovlennia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/30/7063788/>

10. Heorhyev V. (2014). Zaiavka za prohramyran proval. URL: <http://pogled.info/avtorski/Valentin-Georgiev/zayavka-za-pogramiran-proval.59572>

11. Herdzhykov S. (1998). Khaos y red sled komunyзма. Sofyia: Ekstrem. 516 s.

12. Hrazhdany za evropeisko razvytye na Bълharyia (HERB). URL: http://www.gerb.bg/bg/news/spisyk-stanovishta_i_pozicii-3.html

13. Devid Kameron: premier, yakyi vyviv Brytaniuu z YeS. (2016). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160629_cameron_story_yg

14. Zakon za yzbory. Sofyia: Nova zvezda, 2001. 47 s.

15. Zakon za polytycheskyte partyu. Dърzhaven vestnyk. 1990. 13 apyl.

16. Yzbory za narodny predstavytely 2014. URL: <https://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

17. Italiia: Matteo Rentsi podav u vidstavku z posady premiera (2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28162282.html>

18. Kalfyn, Y. (2016). BSP veche ne yska koalitsiia s ABV za prezidentskyte yzbory. URL: <https://www.mediapool.bg/bsp-veche-ne-iska-koalitsiia-s-abv-za-prezidentskite-izbori-news253250.html>

19. Karasymeonov, H. (2003). Novata partyina sistema v Bълharya. Sofya: Yzdatelstvo HoreksPres. 222 s.

20. Konstytutsiia na Republyka Bълharya. Pryeta ot Velykoto narodno sъbranye 12 yuly 1991 h. Sofya: Nova zvezda, 2002. 40 s.

21. Kръhla masa: Stenohrafychesky protokoly 3 yanuary – 15 mai 1990. Sofya: Fondatsiia D-r Zheliu Zhelev, 1990. 716 s.

22. «Market lynks»: Tsetska Tsacheva y heneral Rumens Radev otyvat na tezhak balotazh». BTV Novynyte. Sofia News Agency (2016). URL: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/market-links-cecka-cacheva-igen-rumen-radev-otivat-na-tezhak-balotazh.html>

23. Premier Bolharii zvyuvatyv Rosiiu ta mafiiu u padinni yoho uriadu (2022). Yevropeiska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141858/>

269

24. Rezultaty ot yzbory za prezident y vytseprezident na republykata 2016 (II tur). TsYK na Republyka Bълharya. URL: <https://www.cik.bg/>

25. Rezultaty ot yzbory za narodny predstavytely 05.10.2014 h. za stranata. URL: <http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

26. Symeonov, P. (2017). HERB y Obedynenye patryoty po-skoro ymat usloviya v 44-oto Narodno sъbranye da yzrълniat zaiavenyte polytyky. URL: <http://www.focus-news.net/opinion/2017/04/18/42635/parvan-simeonov-politolog-gerb-i-obedinenite-patrioti-po-skoro-imat-usloviya-v-44-oto-narodno-Sabranie-da-izpalnyat-za-yavenite-politiki.html>

27. U Bolharii zatverdyly rotatsiinyi uriad na nastupni deviat misiatsiv (2023). Yevropeiska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/6/7163156/>

28. TsYK: 39,20% e obshchata yzbyratelna aktivnost v stranata. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110348/http://bnt.bg/news/prouchvaniya/tsik-39-20-e-obshtata-izbiratelna-aktivnost-v-stranata-ka-m-17-chasa>

29. Tsupryk, B. (2024). Politychna kryza v Bolharii: sim raundiv pozacherhovyykh vyboriv. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-poza-cherho-vyykh-vyboriv/>

30. Chas na politychni zminy v Bolharii (2014). URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%>

31. Четвърта Нациялна конференция на Движението за права и свобода (2000). София. 112 с.

32. Shvarts, D. (2025). U Bolharii parlament zatverdyl sklad koalitsiinoho uradu. URL: <https://www.dw.com/uk/u-bolgarii-parlament-zatverdiv-sklad-koalitsijnogo-uradu/a-71307740>

33. Bulgarian MPs Accept PM Borisov's Resignation (2016). URL: <https://www.novinite.com/articles/177462/Bulgarian+MPs+Accept+PM+Borisov%27s+Resignation>

34. Bulgarian PM Borisov tenders his government resignation (2016). Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/bulgarian-pm-borisov-tenders-his-government-resignation-idUSL8N1DF29T/>

35. Bulgaria's 42nd Parliament Dissolved, Elections on October 5. Reuters. (2014). URL: <https://www.novinite.com/articles/162542/Bulgaria%27s+42nd+Parliament+Dissolved%2C+Elections+on+October+5>

270

— 36. Lipset S. et al. (1993). A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. International Social Science Journal. Vol. 45. № 136. P. 155-176.